

Nagyari József tábori prédikációi.

(1681—1683)

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára 1901 évi szerzeményei során egy kéziratos kötet kelt föltűnést: *Nagyari József prédikációi*.¹ E név az Apaffi fejedelem korával foglalkozók előtt nem ismeretlen. Korabeli memoire-írók — így Cserei és Bethlen Miklós is — említik; de ezeknek kiadói egyhangúlag és hibásan *Magyarira*² keresztelték el Apaffi fejedelem ékesen szóló udvari papját.

A szóban forgó prédikációs kötet annak idején (1685) sajtó alá készült. Nagyari Teleki Mihály ösztönzésére rendezte sajtó alá, vagyis inkább írta újból át azokat a prédikációkat, melyeket három évben egymás után, magyarországi táborozásuk alkalmával mondott el. A szerénykedő udvari prédikátor nehezen szánta rá magát a mű elkészítésére, de Teleki többszöri unszolására mégis csak megtette. Akkoriban bizonyára jobban megnézték, mit adnak sajtó alá s Teleki Mihálynak elég oka volt rá, ha a nagytudományú s ékesen szóló egyházi férfi szellemének termékeit közkinccsé akarta tenni. Az igazság e részben Telekinél volt, de a változott idők folyamán végül is a szerénykedő prédikátorhoz szegődött. A bekövetkezett háborús évek, a nehéz politikai alakulások ugyanis hátráltatták a publikációt. Nagyari szónoki híre, neve azért nem esett ki az utódok emlékezetéből. Míg az egykorú Cserei Ilyés prófétához hasonlítja őt, a későbbi írók — Bod Péter és Benkő József — magyar Ambrosius vagy Tillitsonnak nevezik, prédikációit pedig Chrysostomuséival egy sorba állítják és mindketten fájlalják, hogy prédikációi, a mit nyomtatás alá készített, a háborús időkben kéziratban maradtak. A tiszteletes, tudós férfiú híre jóformán apáról fiúra szállott s prédikációit minta gyanánt másolgatták. Az egy generációval később élt és működött Hermányi Dienes József,³ nagyenyedi pap és szellemes író, szintén nagy elismeréssel emlékezik meg róla és prédikációiról. — Édes szülőiről s magáról írt memoirejában atyjáról emlékezvén, ezt írja Nagyarirol: »Irott is itt az atyám sok prédikációkat . . . írta le holmi akkori nagy tudósoknak prédikációit, nevezetesen Nagyari Józsefnek a fejedelem papjának holmi rövid prédiká-

¹ Nagyari magát *Nagy Ari*nak írja. Én a különféle írásmódok közül (Nagy Ari, Nagy-Ari, Nagyári, Nagyari) a mai ortografiához alkalmazkodva *Nagyari*t tartottam meg. Megjegyzem még, hogy Nagy-Ar község ma is van Szatmár megyében, de a Nagyariak predikátuma *nagyvárad*i volt.

² Gróf Bethlen Miklós Önéletírása. Magyar Tört. Emlékek III. köt. 381. és Cserei Mihály Historiája. Újabb Nemzeti Könyvtár 160 hasáb.

³ E kéziratos munka címe: *Hermányi Dienes József nagyenyedi első pap édes szülőiről és magáról, 1758. Ar. 134 l.* Az Erd. Nemz. Múz. kéziratárában.

czíóit, melyek között kettőt igen nevezetesnek tartok; t. i. azt, a melyet Teleki Mihály felett elmondott és azt, a melylyel dehortálta a statusokat, hogy a portának adott hiteket meg ne szegjék.¹

Csak a szerencsés véletlennek tulajdoníthatjuk, hogy a mit a szellemi kiválóságai iránt mindig hálás utódok Nagyari hiréről, nevérol emlékezetben igyekeztek fentartani, azt mi udvari prédikátorunk leg-sajátosabb irodalmi emlékeiben közvetlenül szemlélhetjük. Nagyari József prédikációs könyve, míg a Teleki Mihály által is érdemesnek ítélt publikációjára mód és alkalom nyílnék, bizonyára megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

Nagyari tábori prédikációi Erdély történelmének nagy és változatos eseményeire emlékeztetnek. Az 1681. 1682. és 1683-ik évekhez fűződő történelmi eseményeket is a török magyarországi uralmának hatalmi kérdései mozgatják. Apaffi e három egymást követő esztendőben újból és újból Magyarországra vezeti seregét, mert török protektora úgy kívánja, hogy magyarországi fölkelő testvéreinek az ő hadaival együtt segítséget vigyen. A magyarországi fölkelőknek, a bújdosóknak ügye nem volt új keletű, az erdélyi fejedelmekre pedig az ilyen segítő szerep szinte hagyományként szállott. Apaffi Mihály s környezete mégsem szívesen hajlott erre a vállalatra. Telekinek, a mindenható miniszternek a bújdosó hadak kurucz vezére, Thököly Imre iránt táplált személyes indúlatai sok mindent megmagyaráznak, ha egyéb ok nem is lett volna a huzódózásra. De az idők jelei is előre mutatkoztak s Erdély már ekkor érezhette, hogy a török magyarországi uralmának végső fejezetéhez jutott s jól tudta, hogy vele együtt — odaért az önálló erdélyi fejedelemség is. Hiába minden halogatás, a török rendelezett s Apaffinak mennie kellett. Augusztus vége felé útnak indította tehát seregét, melynek generálisául Telekit nevezte ki. Viszont a török az egyesült hadak főparancsnokává magát a fejedelmet tette. Ez a körülmény s az a tény, hogy az erdélyi fejedelmet s környezetét a hagyományos külső dekórum kíséri a hadjáratba, kissé emelte az erdélyi hadak jó hangulatát, a bújdosó kurucz, testvérek lelkében oly régóta lobogó tűz még inkább élesztette azt. Így a hadi vállalat szép reménységgel indúlt meg Böszörmény alatt. De ezt aztán azonnal is követte a kiábrándulás. A rossz vezérlet s az ennek nyomában kelt belső egyenetlenség folytán az ez évi hadjárat csaknem kudarczczal végződött.

A következő (1682) esztendőben még nagyobb erővel indúlt meg a hadjárat. Apaffinak is újból ki kellett mennie seregével. De most már nem ő az egyesült hadak vezére, mert a török az elmúlt esztendő példáján tanúlva, magának tartotta meg a fővezérletet. Egy év alatt a kurucz vezér, Thököly is nagyot nőtt, mert e hadjárat alatt a török őt athnaméval, bottal és zászlóval Magyarország fejedelemségébe iktatta be.

¹ Nagyari nevezetesebb beszédei annyira érdekelték a kortársakat, hogy azok számos kéziratban közkézen forogtak. Ebből magyarázható ki, hogy ez utóbbi prédikációjának Múzeumunk kéziratára három egykorú másolatát őrzi. 1. a Kemény J. Coll. Manuscr. Hist. Minor Tom. XXXI.; 2. Miscellanea, 3. itt leirt kötetben is megvan, a tábori prédikációk után, másolatban. E történelmi vonatkozásánál fogva is érdekes prédikációt a két első kézirat alapján közöltem a Protestáns Szemle 1900. évfolyamában. De hogy Nagyari prédikációt legfeljebb kora szokásához mérten lehet *holmi rövid prédikáció*nak nevezni, kiténik abból, hogy ez a prédikációja is 14 nyomtatt lapra terjed.

Ily viszonyok mellett könnyen érthető az erdélyi hadak keserű hangulata s az a gúnyos megjegyzés is, melylyel Bethlen Miklós ez év hadjáratának leírását kíséri, midőn ezt írja róla: „tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk“. Valóban úgy volt, és szerepök is csak ennek megfelelő lehetett, mert ugyancsak Bethlen szerint ellenséget nem csak hogy láttak volna, de hírét is alig hallották.¹

Erdélyre tehát az 1682. évi hadjárat sem sok dicsőséget hozott, de az egész hadviselés az előző esztendeinél mégis sikeresebben végződött. Ez a siker pedig a törököt még nagyobb vállalkozásra ösztönözte s az 1683. év folyamán többé már nem a bújdosók megsegítésére, hanem egyenesen Bécs megvívására indult ki Drinápolyból 250,000 főnyi seregével. Erdély ez esztendőben sem kerülhetett el a hadviselést. De Apaffinak és seregének ez alkalommal sem jutott valami kiváló szerep; alig több, mint az, hogy Győr alatt hátvédül szolgált a Bécset ostromló török seregnek. Erre sem volt szükség sokáig.

Ismerjük a bécsi hadjárat történetét. Tudjuk, hogy a török hadi vállalatába már Európa is beleszólt s a pogány csúfos vereséggel vonult vissza Bécs falai alól. Bécs sorsa már szept. 12-ikén eldőlt, de a fejedelem csak egy hónap múlva indulhatott vissza. Ez volt Erdélyre nézve a három közül a leghosszabb és legviszontagságosabb hadviselés, de egyszersmind a legtanúlságosabb is. Ez év eseményeivel nem csak a bújdosók ügye dőlt el végképpen, hanem Erdély jövő sorsa is meg volt pecsételve.

Ime Nagyari tábori prédikációinak történeti háttere, Erdély történetének három nehéz esztendeje a régebbi, hasonló vállalatok kilátásai s — mint a következők is megmutatta — egyszersmind reményei nélkül.

A fejedelem nagy készüléssel indult el mind a három hadjáratára. Seregén kívül rangjának megfelelő udvart vitt magával, melyhez a szükséges nagy felszerelés járult.² A fejedelem környezetéből az udvari prédikátor sem hiányozhatott. Nem csak azért, mert azt az udvar tekintélye úgy kívánta; hanem főként, mert e vallásos és buzgó korban az udvar nem maradhatott a hosszú táborozások alatt lelki vigasztalás nélkül. A mint Nagyari maga írja „Istennek szent tanácsából neki is ki kellett bujdosnia, hogy az Istennek ládáját hordozná s az nála lévő kicsiny kegyelem szerint az élet és halál s félelem, rettegés között járó, bújdosó, udvari s tábori ecclesiát vigasztalná és tanétná“. Nagyari a fejedelem mindhárom táborozásában részt vett és derekasan teljesítette azt a magasztos hivatást, mit prédikatori tiszte ama súlyos, megpróbáltatásokkal teljes időkben kétszeres mértékben rótt reá. Az ő-testamentomi próféták példájával tanít, int, fedd, dorgál, vigasztal, jobb jövővel biztat, kitartásra lelkesít. Izrael népének élete történetéből Erdélynek akkori válságos helyzetéhez illő elég s változatos példát találhatott. És ezeknek magyarázatában ő maga is valóságos prófétai ihlettel szól pusztában bujdosó népéhez. Ránk maradt beszédei

¹ Gr. Bethlen Miklós Önéletleírása I. köt. 530 és 531 l.

² Ez évek hadikisérétének és egész felszerelésének igen szép és érdekes emlékei maradtak reánk az Erd. Nemz. Múzeum kézírattárában. Az 1681-iki táborozás feljegyzései fonálán pedig nyomon kísérhetjük az expedíciót.

cióit, melyek között kettőt igen nevezetesnek tartok; t. i. azt, a melyet Teleki Mihály felett elmondott és azt, a melylyel dehortálta a statusokat, hogy a portának adott hiteket meg ne szegjék.¹

Csak a szerencsés véletlennek tulajdoníthatjuk, hogy a mit a szellemi kiválóságai iránt mindig hálás utódok Nagyari hiréről, nevééről emlékezetben igyekeztek fentartani, azt mi udvari prédikátorunk leg-sajátosabb irodalmi emlékeiben közvetlenül szemlélhetjük. Nagyari József prédikációs könyve, míg a Teleki Mihály által is érdemesnek ítélt publikációjára mód és alkalom nyílnék, bizonyára megérdemli, hogy foglalkozzunk vele.

Nagyari tábori prédikációi Erdély történelmének nagy és változatos eseményeire emlékeztetnek. Az 1681. 1682. és 1683-ik évekhez fűződő történelmi eseményeket is a török magyarországi uralmának hatalmi kérdései mozgatják. Apaffi e három egymást követő esztendőben újból és újból Magyarországra vezeti seregét, mert török protektora úgy kívánja, hogy magyarországi fölkelő testvéreinek az ő hadaival együtt segítséget vigyen. A magyarországi fölkelőknek, a bújdosóknak ügye nem volt új keletű, az erdélyi fejedelmekre pedig az ilyen segítő szerep szinte hagyományként szállott. Apaffi Mihály s környezete mégsem szívesen hajlott erre a vállalatra. Telekinek, a mindenható miniszternek a bújdosó hadak kurucz vezére, Thököly Imre iránt táplált személyes indulatai sok mindent megmagyaráznak, ha egyéb ok nem is lett volna a huzódózásra. De az idők jelei is előre mutatkoztak s Erdély már ekkor érezhette, hogy a török magyarországi uralmának végső fejezetéhez jutott s jól tudta, hogy vele együtt — odaért az önálló erdélyi fejedelemség is. Hiába minden halogatás, a török rendelkezett s Apaffinak mennie kellett. Augusztus vége felé útnak indította tehát seregét, melynek generálisául Telekit nevezte ki. Viszont a török az egyesült hadak főparancsnokává magát a fejedelmet tette. Ez a körülmény s az a tény, hogy az erdélyi fejedelmet s környezetét a hagyományos külső dekórum kíséri a hadjáratba, kissé emelte az erdélyi hadak jó hangulatát, a bújdosó kurucz testvérek lelkében oly régóta lobogó tűz még inkább élesztette azt. Így a hadi vállalat szép reménységgel indult meg Böszörmény alatt. De ezt aztán azonnal is követte a kiábrándulás. A rossz vezérlés s az ennek nyomában kelt belső egyenlenség folytán az ez évi hadjárat csaknem kudarczczal végződött.

A következő (1682) esztendőben még nagyobb erővel indult meg a hadjárat. Apaffinak is újból ki kellett mennie seregével. De most már nem ő az egyesült hadak vezére, mert a török az elmúlt esztendő példáján tanúlva, magának tartotta meg a fővezérletet. Egy év alatt a kurucz vezér, Thököly is nagyot nőtt, mert e hadjárat alatt a török őt athnaméval, bottal és zászlóval Magyarország fejedelemségébe iktatta be.

¹ Nagyari nevezetesebb beszédei annyira érdekelték a kortársakat, hogy azok számos kéziratban közkezen forogtak. Ebből magyarázható ki, hogy ez utóbbi prédikációjának Múzeumunk kézírattára három egykorú másolatát őrzi. 1. a Kemény J. Coll. Manuscr. Hist. Minor Tom. XXXI.; 2. Miscellanea, 3. itt leirt kötetben is megvan, a tábori prédikációk után, másolatban. E historiai vonatkozásánál fogva is érdekes prédikációt a két első kézirat alapján közöltem a Protestáns Szemle 1900. évfolyamában. De hogy Nagyari prédikációit legfeljebb kora szokásához mérten lehet *holmi rövid prédikációnak* nevezni, kiténik abból, hogy ez a prédikációja is 14 nyomott lapra terjed.

Ily viszonyok mellett könnyen érthető az erdélyi hadak keserű hangulata s az a gúnyos megjegyzés is, melylyel Bethlen Miklós ez év hadjáratának leírását kíséri, midőn ezt írja róla: „tavaly mi valánk a fők, de most farkak vagyunk“. Valóban úgy volt, és szerepök is csak ennek megfelelő lehetett, mert ugyancsak Bethlen szerint ellenséget nem csak hogy láttak volna, de hírét is alig hallották.¹

Erdélyre tehát az 1682. évi hadjárat sem sok dicsőséget hozott, de az egész hadviselés az előző esztendeinél mégis sikeresebben végződött. Ez a siker pedig a törököt még nagyobb vállalkozásra ösztönözte s az 1683. év folyamán többé már nem a bújdosók megsegítésére, hanem egyenesen Bécs megvívására indult ki Drinápolyból 250,000 főnyi seregével. Erdély ez esztendőben sem kerülhetett el a hadviselést. De Apaffinak és seregének ez alkalommal sem jutott valami kiváló szerep; alig több, mint az, hogy Győr alatt hátvédül szolgált a Bécset ostromló török seregnek. Erre sem volt szükség sokáig.

Ismerjük a bécsi hadjárat történetét. Tudjuk, hogy a török hadi vállalatába már Európa is beleszólt s a pogány csúfos vereséggel vonult vissza Bécs falai alól. Bécs sorsa már szept. 12-ikén eldőlt, de a fejedelem csak egy hónap múlva indulhatott vissza. Ez volt Erdélyre nézve a három közül a leghosszabb és legviszontagságosabb hadviselés, de egyszersmind a legtanulságosabb is. Ez év eseményeivel nem csak a bújdosók ügye dőlt el végképpen, hanem Erdély jövője sorsa is meg volt pecsételve.

Ime Nagyar József tábori prédikációinak történeti háttere, Erdély történetének három nehéz esztendeje a régebbi, hasonló vállalatok kilátásai s — mint a következés is megmutatta — egyszersmind reményei nélkül.

A fejedelem nagy készüléssel indult el mind a három hadjáratára. Seregén kívül rangjának megfelelő udvart vitt magával, melyhez a szükséges nagy felszerelés járult.² A fejedelem környezetéből az udvari prédikátor sem hiányozhatott. Nem csak azért, mert azt az udvar tekintélye úgy kívánta; hanem főként, mert e vallásos és buzgó korban az udvar nem maradhatott a hosszú táborozások alatt lelki vigasztalás nélkül. A mint Nagyar József maga írja „Istennek szent tanácsából neki is ki kellett bujdosnia, hogy az Istennek ládáját hordozná s az nála lévő kicsiny kegyelem szerint az élet és halál s félelem, rettegés között járó, bújdosó, udvari s tábori ecclesiát vigasztalná és tanétná“. Nagyar József a fejedelem mindhárom táborozásában részt vett és derekasan teljesítette azt a magas hivatást, mit prédikatori tiszte ama súlyos, megpróbáltatásokkal teljes időben kétszeres mértékben rótt reá. Az ő-testamentomi próféták példájával tanít, int, fedd, dorgál, vigasztal, jobb jövővel biztat, kitartásra lelkesít. Izráel népének élete történetéből Erdélynek akkori válságos helyzetéhez illő elég s változatos példát találhatott. És ezeknek magyarázatában ő maga is valóságos prófétai ihlettel szól pusztában bujdosó népéhez. Ránk maradt beszédei

¹ Gr. Bethlen Miklós Önéletrajza I. köt. 530 és 531 l.

² Ez évek hadikisérétének és egész felszerelésének igen szép és érdekes emlékei maradtak reánk az Erd. Nemz. Múzeum kéziratárában. Az 1681-iki táborozás feljegyzései fonalán pedig nyomon kísérhetjük az expedíciót.

valóságos remekei régi egyházi szónoklatunknak. Nem hiába volt olyan nagy prédikátori híre kortársai előtt. Írása módja egyszerű, tömör, zamatos; hatása közvetlen s minden mesterkéeltség nélkül szónoki; egyházi sajátosságra erősen biblikus. Prédikációinak szerkezetére e helyt nem terjeszkedem ki, de annyit mégis meg kell említenem, hogy szónoki diszpozíciója eltér kora általános szokásától. Ő e tekintetben inkább az udvarnál divó szokáshoz alkalmazkodott s udvari prédikátorságában szintúgy nagyhirű elődje Toféus Mihály példáját követte.¹ Nagyari a prédikáció írásában követett emez eltérő módszerét tábori beszédeivel írt bevezetésében (ajánló levelében) hosszasan védelmezi azokkal szemben, kik őt e miatt kárhoytatni fogják. Védekezését aztán azzal végezi, hogy a prédikációban nem is a módszer a lényeges, hanem a tartalom a fő. „Az arany — írja Nagyari² — csak arany, akár szegletes, akár gömbölyeg formában legyen, csak legitimus pondusa legyen. Ilyen az prédikáció is. Csak legyen fontja, terhe beszédének, tanétásinak; csak hasson be az szivekben, lelkekben, jó prédikáció az, ha valami kicsinyt formájában változik is.“

Nagyari prédikációi negyedréttű hártiakötésű kötetben maradtak reánk 1—337 levél terjedelemben. A gyűjtemény két részre oszlik. Nagyobb felét Nagyari tábori prédikációi teszik, melyeket sajtó alá készített; a második, kisebb fele szintúgy Nagyari prédikációit tartalmazza; a közönséges vasárnapokra írt s néhány alkalmi beszédet. A tábori prédikációk mind Nagyari kezétől valók, a többi közül csak három prédikáció idegen kéz írása. Ez a körülmény elárulja, hogy a gyűjtemény nem Nagyaritól nyerte ránc maradt alakját, de kötéséből s az idegen kézírásokból is következtetni lehet, hogy a kötet összeállítása közel egykorú időből ered.

A tábori prédikációk három külön részre válnak, a három expedíciónak megfelelően. A beszédeket pedig Teleki Mihály nevére szóló ajánlás s ugyancsak ő hozzá írt bevezető rész (ajánló levél) előzi meg s rövid utószó (bérekesztés) zárja be.

Az ajánlás szöszereint ez: „Nagy tisztességgel, hirrel, névvel, Istentől megajándékozott, természetnek, kegyelemnek, szerencsének sok javaival felékesített úrnak, Tekintetes Széki Teleki Mihály uramnak a Méltóságos Erdélyi Fejedelem belső tanácsúr hívének, Torda és Mármaros vármegyéknek főispánjának, Husztnak, Kövárnak és vidékének főkapitányának, Erdély országának vitézlő rendének főgeneralisának az hazának és az ecclésiának nagy oszlopának etc. nekem méltatlanságomhoz képest igen jó uramnak, nagy fautoromnak.“

Az ajánló levélben utal a tábori prédikációk elkészítésének körülményeire. Elmondja, hogy ő erre a munkára soha elméjét s kezét nem fordította volna, ha Teleki „sok üdőtől fogván erős parancsolattal“ nem unszolja rá. Majd prédikációi hiányát emlegetve utal a háborús

¹ Toféus Mihály a szintúgy nevezetes prédikátort udvari papságából püspökségre választották. De ő azért udvari papi címét és jellegét azután is viseli. Az egykorú fejedelmi udvartartási emlékek u. i. őt még püspök korában is mindannyiszor a konvencziós papok sorába számítják Nagyarral, Köpeczivel, az udvari doktorral, a kántorral és hat kántor inással együtt említik. Erd. Nemz. Múzeum. Fejedelmi udvartartásra vonatkozó iratok

² A Tábori prédikáció előszavában, a kötet 2 levelén

körülményekre is, melyekben azok eredeti, első konceptusokat nyerték. Ő maga érzi erőtlenségét, azt — írja szerénykedve — hogy ilyen nagy terhet ilyen vékony tengelyre rakott az Isten . . . Mindazonáltal az ki igazat akar ítélni, engemet méltán nem rágalmazhat, ha meggondolja azt, mennyi félelem, rettegés, alá s fel való járás, bújdosás, testemnek s elmémnek sok törődési között sem üdöm, sem helyem, sem bibliothecam nem lévén velem . . . Úgy hogy az mit idvezült nagyemlékezetű Gelei uram Bethlen Gábor idejében tett prédikatioiról az praeconiumjában . . . én igazán s méltóbban irhatom s mondhatom, hogy én az mit irtam, munkálódtam, elmélkedtem sok ezer alkalmatlanságok között, nehézségek között; seregeknek tódulási, bolyongási között, lovaknak nyerítési, vinyogási között, szekereknek zörgési, doboknak pergési, trombitáknak zengési, harsogási között, lovaknak ganéji, megbűzhödött sebhedt, dögök között, tábori pervéták s útálatosságok között, majd mindennapi utazásban, alacsony szoros sátorban, sokszor a szekérnek csatlóin, vagy az magam térdein irtam. Ennyi sok nehézségek, alkalmatlanságok között kicsoda gondolkozhatik, elmélkedhetik mélyen, hanem ha az, ki teljességgel vak és siket; az ki semmit nem lát, nem hall, nem érez, semmire nem fegyelmez. Az ki ezeket meggondolja ezen munkáimban való fogyatkozásaimat én nékem könnyen megengedheti.“

A tábori prédikációk vasárnapok szerint következnek egymásután, de minden közelebbi dátum jelzése nélkül. Pusztán a prédikációk sorszáma van mintegy czimül azok élére vetve s egy néhánynál jelölve van a hely is, hol azokat elmondta.

Az 1681. évi hadjárat idejéből kilencz prédikáció van a gyűjteményben. Közülök a másodikat akkor tartotta „mikor az Aranysegben az hadak megegyeznek s conjungálnák magukat“ velük. A harmadikat Böszörmény alatt mondotta el, a negyediket „Kálló alatt, midőn a az várból kevélyen kiüzennének“. Ötödször „Kálló megvételekor“ prédikált. hetedszer „Szathmár alatt mikor Szathmár vidékét, az szegénységet s egynehány falukat elrablá az velük levő török“. Nyolczadik izben akkor prédikált, mikor már visszatértek „s az erdélyi határban jutván oszolni kezdetek a hadak“. Utolsó tábori prédikációja „az sóvári mezőn“ volt.¹

Az 1682-ik év prédikációinak ily czimet ad Nagaryi: „Más esztendőre való praedicationok, az mikor Fülel alá mentünk.“ Számuk hét s közülök a negyediket és hatodikat „Filel alatt“ jelzés kíséri; a 7-ik után pedig ez a megjegyzés áll: „Szalóknál innen az Tiszán“. A többi prédikáció elmondási helye nincs jelölve.

Leghosszabb volt, mert legtovább tartott a harmadik (1683. évi) táborozás. A prédikációk cziméül ezt írta Nagaryi: „Harmadik rendbéli praedicationok, melyek löttenek 1683. esztendőben, az bécsi expeditióknak alkalmatlanságával.“ Ez évről tizenöt beszédet találunk s csak a tizen-

¹ Nagaryinak itt közölt jegyzeteit azon naplószerű feljegyzésekkel egészítve ki, melyek az 1681. évi hadjárat költségeinek számadásaként az Erdélyi Nemz. Múzeum levéltárában reánk maradtak, teljes rajzát nyerjük a tábori menet útvonalának; megállapíthatjuk a sereg tartózkodásának helyeit és idejét is. E költségnapló legelső bejegyzése aug. 18-án kelt, mielőtt a tábor útnak indult volna s a legutolsó, visszaérkezések után (valószínűleg Gyulafehérváron) okt. 23-án.

harmadikhoz van feljegyezve hogy hol: „Mikor mind az Dunán mind az Tiszán által jöttünk s megszabadúltunk.“¹

A gyűjtemény második fele 19 prédikációt tartalmaz. Ezek közül csak négy van alkalmi fölrattal jelezve. Legnevezetesebb közülök bizonyára az, mely sorrendben is legelől áll a gyűjteményben. Ezt a prédikációt Nagyar József az ifj. Apaffi Mihály fejedelemmé iktatása ünnepe alkalmából írta, mit ő a prédikáció elején a szavakkal jelez: *Concio inauguralia occasione inaugurationis celsissimi principis junioris Michaelis Apaffi in templo Albae anno 1684, 17. septembris.*² A sorrendet követve a 2-ik és 7-ik idegen kézzel írt prédikációk így vannak indikálva: „Anno 1687 die februarii, Nagyar Józseph uram tanítása.“ és „Anno 1686 die martii 3, Nagyar Józseph uram tanítása, Szeben.“ A 17-ik prédikáció elé — mely különben egészben Nagyar kezétől való — ezt írta: „Concio új esztendőre 1688. 1. januarii.“

Külön említjük meg végül Magyarinak azt a szintűgy sajátkezűleg írt halotti prédikációját, mely a gyűjteménybe a többitől elütő 8r. formában a sorrendben 18-ik helyre van beékelve.

E gyűjtemény, mint láttuk, Nagyar prédikatori működésének csupán szemelvényes, de így is fölöttebb értékes emléke. Mert olyan alkalom és idő tanúja, mely hazájára hatásában és eredményében egyaránt maradandónak bizonyult, mert e reá is emlékezetes táborozások módot nyújtottak neki, hogy a róla elterjedt jó hirt oly módon igazolhassa, melylyel nemcsak a kortársak, hanem az utódok tiszteletét is kivívja. Prédikációi nem hiában nyerték meg nagy fautorának tetszését, nem hiában tartották őt kitűnő egyházi szónoknak. A véletlen, mely gyűjteményét megmentette, neki is, nekünk is kedvezett. Az ő hírét igazolja, egyházi szónokaink sorát és egyházszónoklati irodalmunkat gazdagítja. Mert a pap és szónoklata rendszerint eltűnik a múltó percczel s az elröppenő szóval. Nagyar, szerencsére, már nem tartozik közéjük.

Bod Péter azt írja Magyariról, hogy „csak könyveiben lehetett volna megelevenedni.“ Valóban az ő prédikációs könyve lélek és élet s többszörösen érdemes reá, hogy ne maradjon tovább véka alá rejtve, hanem hogy mint Teleki uram ezelőtt 221 esztendővel óhajtott: világoskodjék mindeneknek, mert nemcsak mint egyház-szónoklati mű, de mint történelmi s nyelvi becszel bíró emlék is egyaránt méltó az utódok figyelmére.

Szádeczky Béla.

¹ E megjegyzésből nagyon is kiérezhető, hogy a seregnek a nagy folyókon való átkelése mennyi bajjal járhatott, kiváltképpen a midőn az mint legyőzött (bár háborút nem is látott) sereg tért vissza.

² II. Apaffi Mihály fejedelemmé választása még az első hadjárat előtt, 1681. jún. 10-én, a fejérvári országgyűlésen megtörtént. Erd. Országgyűl. Eml. 17 köt. 188. l.